

PIMENTO

Oké?!

spel over seksueel grensoverschrijdend gedrag

Vlaanderen
verbeelding werkt

vlaggensysteem

OKÉ, AAN DE SLAG!

*Seksueel grensoverschrijdend gedrag (SGG): een hot topic bij de jeugd!
Een (ongewenste) dickpick, uitdagende seksuele spelletjes, een dronken kus,
#MeToo... Het maakt allemaal deel uit van de leefwereld van jongeren.*

*Jong zijn is een periode van experimenteren en (wederzijdse) grenzen aftasten.
Maar wanneer gaat bepaald seksueel gedrag over een grens?
Wanneer is 't oké en wanneer niet meer? En wanneer reageer je?
Het is vaak de aanleiding tot pittige discussies en uiteenlopende meningen.*

Met het interactieve Oké?!-spel breng je uitwisseling tussen jongeren op gang en geef je hen een houvast. Aan de hand van de zes criteria van het Sensoa-Vlaggensysteem leren de deelnemers seksuele situaties objectief en neutraal in te schatten en gepast te reageren.

COLOFON

EEN UITGAVE VAN

Pimento | info@pimento.be | pimento.be
in samenwerking met Sensoa vzw

REDACTIE 2018

Svenja Vergauwen, Erika Frans (Sensoa), Tineke Mestdag, Mieke Hulin, Evelien Luts,
Bart Vandenbussche, Ellen Van Dessel

HERWERKING 2022

Sarah Van Laerhoven, Veronika Thiers, Veerle Bucquoye

TAALNAZICHT

Bart Boone

VORMGEVING

Cynthia Steylaerts, Margo Van den Eynde (lay-out); Liese Steur & Geert Gerard (illustraties)

MET DANK AAN

Kaat Paepens, Katrien Vandeurzen, Mark Van Bergen, Nele van Ende, Julia Day, Karen De Wilde, GO!
Next het Atheneum Hasselt, De Veranda Hasselt, WICO campus Overpelt

ISBN 9789491850431 | WETTELIJK DEPOT D/2022/13.233/4

© 1e druk 2018

© 2e gewijzigde druk 2022

Dit product werd in samenwerking met Sensoa vzw ontwikkeld en is gebaseerd op het Vlaggensysteem (E. Frans & T. Franck, 2010) van Sensoa/MOVISIE, uitgegeven bij Garant (met toestemming om de tekeningen over te nemen), (N)iets mis mee?! (De Ambassade/Sensoa/Pimento) en Sport, een spel met grenzen (Sensoa/ICES/CJSM). Niets uit deze uitgave mag vervaelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

PIMENTO

SENSOA

WAT
WAT

Vlaanderen
verbeelding werkt

INHOUDSOPGAVE

INHOUDSOPGAVE

Oké, aan de slag!.....	2
Colofon.....	3
1 Doelgroep.....	6
2 Duur.....	6
3 Doelstellingen	6
4 Materiaal	6
5 Voorbereiding.....	6
6 Spelverloop	6
Stap 1 Afspraken maken.....	7
Stap 2 Opwarmer en tussendoortjes	8
Woordenwolk	8
'Flirtertwister'	8
Stop	9
Begroetingen	10
Over mijn grens.....	11
Stap 3 Handvaten uitleggen.....	12
Vlaggensysteem en 6 criteria	12
Omstandereffect - 5 A'S.....	14
Stap 4 Speel het spel	15
Spelverloop.....	15
Steunkaarten.....	16

Situatiekaarten.....	16
Doekaarten	16
Juist/fout - kaarten	16
Oké/niet oké - kaarten.....	17
Actie/reactie - kaarten	17
7 Extra informatie - vlaggensysteem.....	18
Criterium 1: Wederzijdse toestemming	18
Criterium 2: Vrijwilligheid	19
Criterium 3: Gelijkwaardigheid.....	20
Criterium 4: Leeftijd en ontwikkeling	20
Criterium 5: Context, of passend bij de situatie.....	21
Criterium 6: Impact.....	22
Vlaggen.....	23
Begeleidershouding.....	25
8 Extra informatie en tools.....	26
9 Doorverwijsluik Vlaanderen	27
10 Bijlagen	29
Steunkaarten gelinkt met situatiekaarten.....	29
Overzicht vlaggen situatiekaarten	30
Overzicht context situatiekaarten	30
11 Bronnen	31

1 DOELGROEP

Het Oké?!-spel is gemaakt voor jongeren van **12 tot 18 jaar**. Binnen die ruime leeftijdsgroep zijn er lichamelijke en psychologische verschillen. Als begeleider heb je de mogelijkheid om het spel aan te passen op maat van de groep. Oké?! kan gespeeld worden met **6 tot 25 spelers**. Heb je een kleine groep? Laat hen individueel tegen elkaar strijden. Vanaf zes spelers maak je het beste ploegjes. In deze handleiding gaat het telkens over 'de speler', als individu. Het kan dan natuurlijk ook om een ploegje gaan.

2 DUUR

De speelduur bedraagt **2 à 3 uur**. Je kan het spel op eender welk moment afronden.

3 DOELSTELLINGEN

- Jongeren kunnen uitleggen wat seksueel (grensoverschrijdend) gedrag is en wat het mogelijk met hen doet.
- Jongeren begrijpen de zes criteria om een seksueel getinte, al dan niet grensoverschrijdende situatie in te schatten.
- Jongeren beoordelen een seksueel getinte situatie aan de hand van zes criteria.
- Jongeren leren op welke gepaste manieren je kan reageren als er zich een seksueel grensoverschrijdende situatie voordoet.
- Jongeren weten wat een omstander is en leren op welke gepaste manier ze als omstander kunnen reageren bij een seksueel grensoverschrijdende situatie.
- Jongeren zijn weerbaarder ten aanzien van seksueel grensoverschrijdend gedrag.
- Jongeren spreken elkaar sneller aan als ze geconfronteerd worden met seksueel grensoverschrijdend gedrag bij zichzelf of bij anderen.

- Jongeren weten waar ze naartoe kunnen als ze geconfronteerd worden met seksueel grensoverschrijdend gedrag of als ze dergelijk gedrag stellen.

4 MATERIAAL

- 1 handleiding
- 1 dobbelsteen
- 28 steunkaarten
- 30 doe-kaarten
- 20 oké/niet oké-kaarten
- 30 grote situatiekaarten (15 voor 12-14 jaar, 15 voor 14-18 jaar)
- 18 juist/fout-kaarten
- 18 actie/reactie-kaarten

5 VOORBEREIDING

- Neem de handleiding en de achtergrondinformatie op voorhand door. Lees je inhoudelijk goed in.
- Richt je lokaal (eventueel samen met de jongeren) in. Maak een kringopstelling.
- Selecteer en sorteer de kaartjes per soort en leg ze in het midden van de kring.

6 SPELVERLOOP

Oké?! bestaat uit een aantal stappen in een weloverwogen volgorde. Die volgorde is belangrijk om de veiligheid voor de spelers te waarborgen en een goede basiskennis te creëren bij de deelnemers.

Stap 1: Afspraken maken

Stap 2: Opwarmen

Stap 3: Handvaten uitleggen

Stap 4: Spelen

STAP 1: AFSPRAKEN MAKEN

Praten over seksueel grensoverschrijdende situaties is niet voor alle jongeren gemakkelijk. Creëer een veilig klimaat in je groep door samen afspraken te maken en die consequent toe te passen. Laat de jongeren zelf de afspraken bedenken of maak gebruik van de PICKASOLL-afspraken.

P PRIVACY

Wat hier verteld wordt, is vertrouwelijk en blijft binnen de groep. We vertellen niets door. Bij noodsituaties (bv. dreiging, gevaar) kan er een uitzondering gemaakt worden op deze afspraak. Daarbij wordt er altijd eerst in gesprek gegaan met de betrokkene zelf.

I IK-VORM

We praten over onszelf, onze gevoelens, ervaringen en meningen. We praten niet over iemand anders. Je spreekt niet in termen van "Het is zo dat ...", "Noa vindt dat ...". Wel zeg je: "Ik denk dat ...".

C CULTUUR

We hebben respect voor de verschillende culturele achtergronden. We hebben respect voor de verschillende thuisculturen (hoe bespreekbaar is seksualiteit thuis, badkamer-cultuur, enz.).

K KIES

Kies wat je vertelt en wat niet. Je hoeft niet alles te vertellen als je niet wilt.

A ACTIEF

Neem actief deel aan het spel. Doe dat op je eigen manier. Actief luisteren is ook actief deelnemen.

S SEKSUELE ERVARING

We hebben het over alle vormen van seks en iedereen kan erover meepraten, ook als je nog niet veel ervaring hebt.

O ORIENTATIE

We hebben respect voor de verschillende oriëntaties van mensen en houden rekening met het feit dat die kunnen verschillen.

L LACHEN

Lachen is toegelaten. Uitleggen kan niet.

L LUISTEREN

Luisteren is belangrijk, niet alleen praten.

STAP 2: OPWARMERS & TUSSENDORTJES

Om het thema seksueel grensoverschrijdend gedrag in te leiden, start je het beste met een of meerdere opwarmers. Je kiest zelf welke. Opwarmen draagt bij tot de veiligheid in de groep. Als je groep nood heeft aan wat afwisseling in het spel, kan je de onderstaande opdrachten ook inzetten als tussendoortje. Ook voor de kies-zelf-welke-kaart-kant van de dobbelsteen kan er gekozen worden voor een tussendoortje.

Woordenwolk

- Doel** Jongeren brainstormen over het thema en komen samen tot de definitie van seksueel grensoverschrijdend gedrag.
- Materiaal** Bord, krijt, groot blad papier, pennen, stiften
- Duur** 5-10 minuten
- Verloop** Schrijf het woord 'grenzen' of de term 'seksueel grensoverschrijdend gedrag' op een bord of een blad papier. Laat de deelnemers alle woorden noteren waar zij aan denken bij die term. Overloop de opgeschreven woorden en vraag of alles duidelijk is. Zoek bij onduidelijkheden samen naar de betekenis.

Info: Seksueel grensoverschrijdend gedrag is gedrag dat de eigen integriteit of die van de ander kan schaden. Het gaat niet enkel over seks, maar ook over kussen, aanraken, seksuele opmerkingen, enz. We spreken van seksueel grensoverschrijdend gedrag als er aan een van de zes criteria niet wordt voldaan: wederzijdse toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, gedrag dat in overeenstemming is met leeftijd/ontwikkeling, dat positieve impact heeft op zichzelf of op de ander, of dat rekening houdt met de context.

Flirtertwister

- Doel** De spelers bespreken verschillende seksueel getinte situaties.
- Materiaal** Computer, smartphones, beamer, allesoverseks.be/flirtertwister
- Duur** 10 minuten

Verloop

Open de website. Toon de Flirtertwister op groot scherm of laat de jongeren het rad openen op hun eigen smartphone. Draai aan het wie-, het wat- en het waar-rad. Er verschijnt een situatie. Bespreek in grote of kleine groepjes of de situatie oké of niet oké is.

Bespreek na met de volgende vragen:

- Wat maakt deze situatie wel of niet oké?
- Welk rad heeft bepaald of het wel of niet oké was?

Stop

- Doel** De spelers voelen de eigen grenzen en die van anderen aan en respecteren die grenzen.
- Materiaal** /
- Duur** 10 minuten
- Verloop** De spelers gaan per twee tegenover elkaar staan, met drie meter tussen.
- Speler A blijft staan. Speler B wandelt naar speler A tot het voor hem/haar/hun dichtbij genoeg is. Speler A zegt niets. Speler B vraagt aan speler A of het een goede afstand is. Speler A mag beslissen of B dichterbij mag komen of juist verder weg moet gaan staan. De rollen worden omgedraaid.
 - Speler A blijft staan. Speler B wandelt naar speler A. Speler A zegt 'stop' als speler B dicht genoeg staat. Speler B blijft staan. De rollen worden omgedraaid.
 - Speler A blijft staan. Speler B wandelt naar speler A. Speler A zegt 'stop' als speler B dicht genoeg staat. Speler B blijft doorwandelen. De rollen worden omgedraaid.

Bespreek na met de volgende vragen:

- Is de afstand bij iedereen even groot?
- Hoe komt het dat dat soms anders is?
- Wat maakt dat mensen dicht bij jou mogen komen?
- Wat maakt dat mensen verder moeten blijven staan?
- Hoe voel jij je als iemand te dicht komt of te ver staat?

Info: De ruimte tussen mensen wordt de interpersoonlijke ruimte genoemd. De afstand die je daarbij bewaart, wordt bepaald door persoonlijke voorkeuren, cultuur, situatie, enz.

Begroetingen

- Doel** Jongeren leren verschillen in grenzen zien met betrekking tot handeling, persoon, enz.
- Materiaal** /
- Duur** 5 - 10 minuten
- Verloop** De spelers vormen twee rijen, met hun gezichten naar elkaar toe. Leg uit dat ze telkens per duo een opgelegde begroeting zullen uitvoeren. Bij elke begroeting wandelen ze naar elkaar toe en voeren ze de begroeting uit. Nadien wandelen ze terug en schuiven ze een plaats op naar rechts, zodat ze tegenover iemand anders komen te staan.

Voor ze de begroeting uitvoeren, stellen ze zichzelf de vraag:

- Vind ik het oké om de begroeting uit te voeren?
- Vind ik het oké om ze uit te voeren met deze persoon?

Als de deelnemers op beide vragen ja antwoorden, voeren ze de begroeting uit. Antwoorden ze op een of beide vragen nee, dan voeren ze de begroeting niet uit. Dat maken ze op hun manier (verbaal/non-verbaal) duidelijk aan hun overbuur.

Begroetingen: naar elkaar zwaaien; hand geven; high five; samen dansen; knuffelen; kus op de wang; rechterdijen tegen elkaar stoten; achterwerk tegen elkaar drukken; neuzen tegen elkaar wrijven; over het hoofd wrijven; schouderklopje; aan het oor likken; op de mond kussen; ...

Bespreek na met de volgende vragen:

- Waarover ging deze opdracht?
- Wat maakt dat je niet alle begroetingen hebt uitgevoerd?
- Hoe zag je aan je partner dat die iets niet wou doen? Was dat altijd even duidelijk?
- Welke vraag stelden jullie aan elkaar om toestemming te vragen? Is dat gebruikelijk bij begroetingen?
- Welke begroetingen deed je nu niet die je misschien wel met andere mensen zou doen?

Over mijn grens

- Doel** De spelers denken na over hun eigen grenzen en die van anderen.
- Materiaal** Stoelen
- Duur** 20 - 30 minuten
- Verloop** De deelnemers zitten op stoelen in een kring. De begeleider leest situaties voor. De jongeren denken individueel na of die situatie over hun persoonlijke grens gaat of niet. Bij ja schuiven de deelnemers één plaats naar rechts op. Bij nee blijven ze zitten op hun stoel. Die antwoorden zijn persoonlijk. Daardoor zijn sommige stoelen bezet door meerdere personen. Geef de deelnemers de opdracht om bij zichzelf en de andere(n) te checken of het oké is om op elkaars schoot te gaan zitten. Is dat niet oké? Dan gaan ze achter de stoel staan.

Situaties:

- Iemand die tegenover jou op de trein zit, belt met zijn lief. Je kan niet anders dan horen hoe ze elkaar opwinden.
- Iemand die je niet kent, wil jou iets vragen en komt dicht bij jou staan.
- Je lief heeft ongevraagd opnames van jou in je ondergoed opgeslagen op zijn/haar/hun smartphone.
- Je lief vraagt je om een sexy foto te sturen. Je wil dat niet echt. Je lief probeert je toch te overhalen.
- Iemand kust je op een eerste date.
- Iemand die je pas kent, flirt met jou.
- Je lief vraagt regelmatig om seks.
- Je wordt nagefloten op straat.
- Iemand vraagt je openlijk of je nog maagd bent.
- Een man op de bus komt naast je zitten en zegt dat je knap bent.
- Je vrienden willen samen porno kijken.
- Op een fuif raakt iemand die je niet kent je achterwerk aan.
- Iemand staart je erg lang aan op de metro.
- Je tante geeft je op een familiefeest een kus op je wang.
- Je krijgt een naaktfoto doorgestuurd van iemand.

Bespreek na met de volgende vragen:

- Hoe zou je reageren op die situaties?
- Merk je verschillen met wat anderen antwoorden?
- Waar komen die verschillen vandaan?
- Maakt het een verschil of een man of vrouw dit doet?
- Wat als je lief dit doet?
- Wat als je beste vriend(in) dit doet?
- Wat als een onbekende dit doet?
- Is er een context waarin dit niet/wel over je grens zou gaan?

STAP 3: HANDVATEN UITLEGGEN

Seksuele situaties inschatten is niet eenvoudig. Seksueel gedrag kan oké zijn of grensoverschrijdend. Met de onderstaande handvaten leren de deelnemers om een stapje naar achter te zetten en op een neutrale en objectieve manier naar seksuele situaties te kijken, om vervolgens respectvol te kunnen reageren. Ook het belang van ingrijpen als omstander en de vijf technieken om dat te doen komen aan bod.

Het is nodig om de zes criteria, de vier gekleurde vlaggen en de vijf A's van het omstandereffect voor de start van het uiteindelijke spel met de deelnemers door te nemen en in te oefenen. Zonder die kennis kan het spel niet gespeeld worden.

TIP! In het verhogen van de weerbaarheid is de link met eigen ervaringen belangrijk. Laat de deelnemers gerust situaties vertellen aan elkaar die ze gezien, gehoord of zelf meegemaakt hebben.

VLAGGENSYSTEEM EN 6 CRITERIA

1. Selecteer een drietal situaties. Toon die aan de jongeren en bevestig hun buikgevoel: wat vind je van deze situatie? Is dit oké of niet? Zou je dit zelf doen?

Suggestie situatiekaarten

12 - 14 jaar	Situatiekaart 1, 2, 9 en 11
14 - 18 jaar	Situatiekaart 15, 17, en 30

2. Leg de zes criteria uit. De korte informatie vind je hieronder. Een uitgebreide uitleg vind je op p. 18-23. Toon bij elk criterium een gepaste situatiekaart

Info 6 criteria

Het vlaggensysteem gebruikt zes criteria om in te schatten of een seksueel getinte situatie oké is of niet.

Wederzijdse toestemming: Seksueel gedrag is enkel oké als alle betrokkenen akkoord gaan én blijven met wat er gebeurt.

Vrijwilligheid: Er mag geen dwang, druk, misleiding of chantage zijn.

Gelijkwaardigheid: De betrokkenen hebben een gelijke positie. Er is geen machtsverschil (fysiek, maatschappelijke positie of leeftijd).

Leeftijd/ontwikkeling: Het seksuele gedrag is typisch en aanvaardbaar voor de leeftijd of de (seksuele) ontwikkelingsfase. Wil je meer info over welk gedrag passend is voor welke leeftijd? Neem dan een kijkje op de normatieve lijst van Sensoa*.

Context: Er wordt rekening gehouden met de omgeving. Het seksueel gedrag is niet storend of choquerend voor anderen.

Impact: Het seksuele gedrag heeft een positieve impact op de betrokkenen. Er zijn geen schadelijke gevolgen voor de betrokkenen.

Focus vooral op de eerste drie criteria: **toestemming, gelijkwaardigheid, vrijwilligheid (de TGV)**. Die criteria wegen iets zwaarder door en zijn snel en gemakkelijk te controleren. Net zoals een hogesnelheidstrein willen jongeren er vaak snel in vliegen. Maar voor je erin vliegt, check je best of de TGV oké is! TGV oké? Ga ervoor!

Leeftijd	Criterium	Situatiekaart
12 - 14 jaar	Wederzijdse toestemming	2, 5
14 - 18 jaar	Wederzijdse toestemming	21, 18
12-14 jaar	Vrijwilligheid	1, 7
14 - 18 jaar	Vrijwilligheid	13, 20
12-14 jaar	Gelijkwaardigheid	14, 9
14 - 18 jaar	Gelijkwaardigheid	30, 17
12-14 jaar	Leeftijd / ontwikkeling	4, 8
14 - 18 jaar	Leeftijd / ontwikkeling	27, 29
12-14 jaar	Context	10, 18
14 - 18 jaar	Context	13, 16
12-14 jaar	Impact	1, 11
14 - 18 jaar	Impact	21, 19

* sensoa.be/de-normatieve-lijst-seksueel-gedrag-inschatten-en-reageren.

3. Leg de betekenis van de vier vlaggen uit. De korte informatie staat hieronder. Een uitgebreide uitleg vind je op p. 23-25. Oefen in grote groep. Verdeel de ruimte in vier hoeken. Elke hoek komt overeen met een gekleurde vlag: groen, geel, rood en zwart. Toon een situatiekaart. De jongeren krijgen enkele seconden de tijd om de criteria toe te passen en te bepalen welke kleur de situatie krijgt. Ze gaan in de desbetreffende hoek staan. Bespreek na.

Info vlaggen

Aan de hand van de zes criteria kan seksueel gedrag ingedeeld worden in vier categorieën. Is er aan een van de criteria niet voldaan? Dan spreken we van seksueel grensoverschrijdend gedrag. De ernst van de situatie wordt aangeduid met vier gekleurde vlaggen.

Groene vlag: Alle voorwaarden zijn oké. Dit is aanvaardbaar seksueel gedrag.

Gele vlag: Licht grensoverschrijdend seksueel gedrag.

Rode vlag: Ernstig grensoverschrijdend seksueel gedrag.

Zwarte vlag: Zwaar grensoverschrijdend seksueel gedrag.

OMSTANDEREFFECT - 5 A'S

Heel wat jongeren zijn getuige van seksueel grensoverschrijdende situaties maar weten niet goed hoe ze kunnen ingrijpen. Nochtans kan reageren een groot verschil maken: het gedrag escaleert niet verder of stopt, en het slachtoffer wordt geholpen. Met de vijf A's van Sensoa leren jongeren technieken om tussen te komen bij seksueel grensoverschrijdend gedrag.

1. Stel de jongeren enkele vragen: Wat is en doet een omstander? Ben je zelf ooit een omstander geweest? In welke situatie? En heb je toen iets gedaan? Wat maakt het moeilijk om als omstander te reageren (op bv. seksueel grensoverschrijdend gedrag)?

Betekenis omstander

Een omstander is een persoon die getuige is van grensoverschrijdend gedrag, maar niet betrokken is als pleger of slachtoffer. Een omstander doorloopt enkele stappen voor hij/zij/die tot actie overgaat:

Waarnemen: Je ziet of hoort een situatie gebeuren.

Herkennen: Je schat de situatie in als grensoverschrijdend.

Verantwoordelijkheid nemen: Je beseft dat jij als omstander een effect kan hebben op de situatie door in te grijpen.

Reageren: Je zoekt een reactie die past bij jou en de situatie, zonder jezelf in gevaar te brengen.

2. Overloop in groep de vijf A's: Schrijf de vijf A's op een bord of een groot blad papier. Lees de onderstaande situatie voor. Laat de deelnemers nadenken over hoe je als omstander kan reageren en probeer de vijf A's concreet te maken.

"Je zit op een bankje in een winkelcentrum. Op het bankje naast jou zit een meisje van vijftien jaar. Er passeert een jongen. De jongen stapt op het meisje af en spreekt haar aan. Hij vraagt om samen iets te gaan drinken. Het meisje wimpelt hem af, maar de jongen blijft aandringen. Het meisje lijkt ongemakkelijk."

De vijf A's

Reageren als omstander kan aan de hand van de vijf A's. In die vijf A's zit geen rangorde. Welke A het best geschikt is, hangt af van de situatie en van jezelf als persoon.

- **Anderen erbij betrekken:** Betrek er andere omstanders bij. Samen sta je sterker en voel je je veiliger. Naast omstanders kan je er ook verantwoordelijken bij betrekken. Bijvoorbeeld: spreek andere mensen aan en vraag hoe zij de situatie inschatten. Vraag iemand van de security om hulp.
- **Aanspreken:** Spreek de betrokkene(n) rechtstreeks aan. Bijvoorbeeld: vraag aan de persoon die het grensoverschrijdende gedrag ondergaat of alles oké is en of je kan helpen. Wijs de persoon die het gedrag stelt erop dat je merkt dat de ander het niet fijn vindt.
- **Afleiding creëren:** Trek de aandacht van de situatie naar jou toe. Bijvoorbeeld: doe alsof je de persoon kent die het grensoverschrijdende gedrag ondergaat en maak een praatje met hem/haar/hun, laat een voorwerp vallen, vraag de weg...
- **Afzonderen:** Probeer de betrokkenen uit elkaar te halen. Probeer vooral de persoon die het ongewenste gedrag meemaakt uit de situatie te halen. Bijvoorbeeld: vraag om de weg naar de bushalte te tonen en mee te wandelen.
- **Aanwezig blijven:** Als je niet durft te handelen of niet weet hoe je moet reageren, kan je aanwezig blijven en de situatie in het oog houden. Dat is een krachtige actie die vaak onderschat wordt. Jouw aanwezigheid op zich geeft al een veiliger gevoel aan de persoon die het ongewenste gedrag meemaakt. Bijvoorbeeld: blijf op een afstandje toekijken en maak oogcontact met het slachtoffer.

STAP 4: SPEEL HET SPEL

Afspraken gemaakt? Check! Een opgewarmde groep? Check! De zes criteria, het Vlaggensysteem en de vijf A's onder de loep genomen? Check! Ga van start met het spel.

SPELVERLOOP

1. Verdeel de steunkaarten onder de spelers.
2. Een willekeurige speler start en gooit met de dobbelsteen. De dobbelsteen heeft zes vlakken. Elk pictogram hoort bij een soort opdrachtkaart. Voor de kies-zelf-welke-kaart- kant zijn er geen aparte opdrachtkaarten. Daarbij mag de gooier een opdrachtkaart of een tussendoortje kiezen (zie p. 8-11).
3. De speler of groep neemt een kaart van het overeenstemmende pictogram en voert de opdracht uit. Als ze dat goed doen, krijgen ze de kaart.
4. De speler of groep die op het einde van het spel de meeste kaarten heeft verzameld, wint het spel.

STEUNKAARTEN

De steunkaarten vormen een rode draad door het spel.

De begeleiding geeft aan elke speler een aantal steunkaarten. Daarop staan personen of organisaties waar je terecht kan voor informatie of ondersteuning bij seksuele situaties.

In de loop van het spel kunnen spelers steunkaarten afleggen. Dat mag eender wanneer, op voorwaarde dat de organisatie of persoon op de steunkaart informatie, hulp of ondersteuning kan bieden bij de situatie of het onderwerp waar het over gaat. Een steunkaart kan bijvoorbeeld afgelegd worden bij een situatiekaart die geëvalueerd wordt, een persoonlijke ervaring die verteld wordt, een wist-je-datje dat besproken wordt of een woord dat uitgebeeld wordt.

Het aantal steunkaarten die op het einde van het spel nog niet afgelegd zijn, wordt afgetrokken van het totaal aantal verzamelde kaarten.

SITUATIEKAARTEN

De speler neemt een situatiekaart, bekijkt de prent en leest de situatie voor. Let op dat de achterkant (tabel) nog niet voorgelezen of getoond wordt. Vervolgens wordt de situatie geëvalueerd. De speler overloopt de zes criteria en geeft de situatie een vlag. Indien nodig mag de hele groep hulp bieden. Nadien wordt de achterkant van de situatiekaart overlopen.

De speler die de kaart heeft getrokken, mag de kaart houden.

DOEKAARTEN

De speler neemt een doekaart. Hij/zij/die leest de opdracht in stilte en voert die uit. Alle deelnemers proberen het woord te raden. De speler die het woord raadt, krijgt het kaartje. Als het woord niet geraden wordt, leg je het kaartje aan de kant.

Er zijn drie opdrachten:

- Omschrijf het woord. De speler omschrijft het vetgedrukte woord. Daarbij mogen bepaalde woorden niet gebruikt worden.
- Teken het woord. De speler tekent het woord van het kaartje op een groot papier of bord.
- Beeld het woord uit. De speler beeldt het woord op het kaartje uit. Er mag geen geluid gemaakt worden.

Is het woord niet gekend bij de persoon die de opdracht uitvoert? Laat de speler een ander kaartje trekken of de betekenis opzoeken.

JUIST/FOUT-KAARTEN

De speler neemt een juist/fout-kaart en leest de stelling voor. Let op dat de achterkant van de kaart niet voorgelezen of getoond wordt want daarop staat het antwoord. Alle deelnemers die denken dat de stelling juist is, gaan aan de rechterkant van het lokaal staan. De spelers die denken dat de stelling fout is, gaan aan de linkerkant staan. Het antwoord op de achterkant wordt voorgelezen.

Richtvragen die de begeleiding kan stellen voor extra verdieping en uitwisseling:

- Waarom denk je dat de stelling juist/fout is?

- Wat vinden jullie van het antwoord?
- Had je dit verwacht? Waarom wel/niet?

De speler die dit kaartje heeft genomen, mag het houden als hij/zij/die correct antwoordde. Bij een fout antwoord leg je de kaart aan de kant.

OKÉ/NIET OKÉ-KAARTEN

De speler neemt een oké/niet oké-kaart en leest de stelling luidop voor. Alle deelnemers sluiten hun ogen. Iedereen bepaalt voor zichzelf of de stelling oké of niet oké is. Bij oké steken de spelers een duim omhoog. Bij niet oké doen ze hun duim omlaag. De spelers doen hun ogen weer open en kijken naar elkaars antwoorden. De deelnemers leggen uit waarom ze de situatie oké of niet oké vinden.

Richtvragen die de begeleiding kan stellen voor extra verdieping en uitwisseling:

- Is hier toestemming van alle betrokken partijen? Wat als iemand dit niet leuk vindt?
- Wat als een onbekende dit doet?
- Wat als iemand die je kent dit doet?
- Wat als je lief dit doet?
- Wat als een jongen/meisje dit doet? Maakt dat een verschil?
- Wat als een leerkracht dit doet?
- Wat als een begeleider/trainer dit doet?

De speler die het kaartje heeft genomen, mag het houden.

ACTIE/REACTIE-KAARTEN

De speler neemt een actie/reactie-kaart en leest de situatie luidop voor. De persoon vertelt hoe hij/zij/die zou reageren of handelen, eventueel aan de hand van de 5 A's. Vervolgens worden de overige deelnemers bevraagd.

Richtvragen die de begeleiding kan stellen voor extra verdieping en uitwisseling:

- Zou het een verschil uitmaken of de handeling gesteld wordt door een jongen of een meisje?
- Zou het anders zijn als een vriend(in) van jou over de grens gaat? Zou je dan sneller handelen? Waarom?
- Zou het anders zijn als een vriend(in) slachtoffer is? Zou je dan sneller handelen? Waarom?
- Wat als het slachtoffer een volledig onbekende is? Zou je dan meer of minder geneigd zijn te handelen? Waarom?

Aandachtspunten

- Er wordt een onderscheid gemaakt tussen situaties voor -14 en +14. De leefwereld en de verantwoordelijkheid van een 12-jarige verschillen van die van een 17-jarige. Die opdeling is een suggestie. Maak als begeleiding gerust zelf een inschatting van welke situaties interessant zijn voor jouw doelgroep.
- Als jongeren tips geven die niet onder de vijf A's vallen, is dat niet altijd fout. Alle (goede) tips zijn welkom.

- Jongeren denken snel: "Wat als ik de situatie verkeerd inschat en me belachelijk maak?" Stel daarom de vraag: "Wat is het ergste: de situatie verkeerd inschatten waardoor het mogelijk gênant wordt of iemand een trauma laten oplopen doordat jij als omstander niets deed?"

7 EXTRA INFORMATIE – VLAGGENSYSTEEM

CRITERIUM 1: WEDERZIJDSE TOESTEMMING

Seksueel gedrag is alleen oké als alle betrokkenen zich er goed bij voelen en akkoord gaan:

- Ik begrijp wat er gebeurt en wat de gevolgen zijn.
- Ik geef én krijg een ja – verbaal of non-verbaal – voor ik een stap verder ga op seksueel vlak. Dat kan op een duidelijke manier, maar ook op een impliciete manier. Die toestemming kan op elk moment, voor of tijdens de handelingen, ingetrokken worden.
- Ik ken mijn grenzen en die van de ander.
- Ik stop als ik voel dat de andere zich niet op zijn/haar/hun gemak voelt.

Wat is er moeilijk aan?

- Tekens van ongemak worden niet altijd juist geïnterpreteerd. Het is vaak moeilijk om lichaamstaal te lezen. Mensen kunnen soms dubbele signalen geven doordat hun lichaamstaal niet overeenkomt met wat ze zeggen.
- Niet protesteren of je niet verzetten mag niet verward worden met toestemming geven. Mensen kunnen, naast vechten en vluchten, ook verstijven in ongemakkelijke of gevaarlijke (seksuele) situaties. Dat is een biologische en instinctieve reactie van de hersenen.
- Kinderen en jongeren hebben vaak te maken met nieuwe ervaringen en belevenissen. Daardoor kunnen ze moeilijk inschatten waar ze aan toe zijn of wat hun grens daarin is.
- Het is soms moeilijk om de eigen grenzen aan te geven.
- Toestemming kan in de loop van het contact veranderen of ophouden.
- Het is soms moeilijk om te stoppen als de andere geen toestemming meer geeft.

Voorbeelden

Leeftijd	Toestemming	Geen toestemming
12 – 14 jaar	Situatiekaart 2 – Twee 13-jarige meisjes zitten in de slaapkamer op het bed. Ze strelen elkaar tussen en over de bovenbenen en vinden het fijn.	Situatiekaart 5 – Een jongen raakt de borsten van een meisje aan tijdens een groepsknuffel. Het is niet de eerste keer dat dit gebeurt.
14 – 18 jaar	Situatiekaart 21 – Twee jongens van 17 liggen samen in bed. Op het nachtkastje ligt een pakje condooms.	Situatiekaart 18 – Een meisje van 16 slaapt in haar bed. Haar 17-jarige broer betast haar achterste.

Richtvragen bij het criterium toestemming

- Is er duidelijke wederzijdse toestemming? Hebben alle partijen toestemming gevraagd én getoond?
- Zijn er andere signalen te zien? (ontspannen, rust, communicatie, enz.)

CRITERIUM 2: VRIJWILLIGHEID

Er mag bij lichamelijk of seksueel gedrag geen druk, dwang, misleiding of chantage zijn:

- Ik zet iemand (fysiek of verbaal) niet onder druk. Druk kan gaan van verleiding, beloning, groepsdruk, manipulatie en beloftes tot dreiging, chantage en geweld.
- Ik dwing anderen niet om iets te doen wat ze niet willen.
- Ik kan ontsnappen aan de situatie als ik dat wil.
- Ik oefen geen geweld uit als ik iemand seksueel benader.
- Ik kan in alle vrijheid nee zeggen.

Wat is er moeilijk aan?

- Dwang kan subtiel zijn.
- Dwang en druk worden soms niet uitgesproken: er kunnen negatieve gevolgen zijn als je weigert.
- Het is vaak makkelijker om te bezwijken onder druk dan ertegen in te gaan.
- Soms doe je iets wat je niet wil, om de andere een plezier te doen of omdat je die persoon niet wil kwetsen.

Voorbeelden

Leeftijd	Vrijwilligheid	Onvrijwilligheid
12 – 14 jaar	Situatiekaart 1 – Twee jongens van 14 logeren bij elkaar. Ze laten hun erectie zien.	Situatiekaart 7 – Twee jongens van 16 dwingen een meisje van 14 tot seksuele spelletjes.
14 – 18 jaar	Situatiekaart 21 – Twee jongens van 17 liggen samen in bed. Op het nachtkastje ligt een pakje condooms.	Situatiekaart 20 – Een 15-jarige jongen dwingt een 15-jarig meisje om hem te pijpen. Hij bedreigt haar met een mes.

Richtvragen bij het criterium vrijwilligheid

- Is er sprake van dwang, chantage, angst of bedrog?
- Is er aangedrongen?
- Is er geweld gebruikt?
- Is er een beloning beloofd?

CRITERIUM 3: GELIJKWAARDIGHEID

- Seksueel gedrag is alleen oké tussen gelijkwaardige partners.
- De ene mag de ander niet overheersen.
- De ene mag niet meer macht hebben of sterker staan.
- Er moet evenwicht zijn op het vlak van leeftijd, kennis, intelligentie, macht, functie of positie, levenservaring, rijpheid, enz.
- Ik voel mij niet minderwaardig in de relatie.

Wat is er moeilijk aan?

- De indicatoren leiden in sommige gevallen tot machtsonevenwicht, maar in andere gevallen spelen ze helemaal geen rol. De grenzen zijn vaak sterk afhankelijk van de persoon en de context.
- Geslacht speelt geen rol in de beoordeling, maar kan in bepaalde situaties maatschappelijk anders bekeken worden. Jongens worden bijvoorbeeld vaker als plegers gezien, meisjes als slachtoffers. Toch doet dat er niet toe in de beoordeling.
- Sommige indicatoren zijn moeilijk te zien: macht, populariteit, zelfzekerheid of onzekerheid, enz.

Voorbeelden

Leeftijd	Gelijkwaardigheid	Ongelijkwaardigheid
12 - 14 jaar	Situatiekaart 14 - Een groep jongens (14) vliegt elkaar in de armen na een doelpunt.	Situatiekaart 9 - Een meisje (14) flirt met de trainster (18).
14 - 18 jaar	Situatiekaart 30 - Tijdens de speeltijd daagt een jongen zijn klasgenoten uit om aan een condoom te likken.	Situatiekaart 17 - Een trainer raakt de volleybalspelers vaak aan tijdens een time-out. De meisjes zeggen niets omdat ze bang zijn om uit het team te vallen.

Richtvragen bij het criterium gelijkwaardigheid

- Zijn beide partners evenwaardig op het vlak van maturiteit (zijn ze even volwassen), leeftijd, intelligentie, enz.?
- Is er een verschil in positie in de groep, status, populariteit, macht?
- Is er een overwicht in aantal mensen?

CRITERIUM 4: LEEFTIJD EN ONTWIKKELING

Kinderen of jongeren stellen lichamelijk of seksueel gedrag dat voor hun leeftijd of ontwikkeling verwacht kan worden:

- Ik doe dingen die jongeren van mijn leeftijd in mijn omgeving ook doen.
- Ik voel me helemaal klaar voor de stappen die ik zet en ze passen bij mijn ontwikkeling.
- Ik ben in staat om in te schatten of dit gedrag oké is voor mezelf of voor anderen.

- Ik hou er rekening mee dat mijn ontwikkeling misschien wel anders loopt dan die van de anderen. Wat ik wil doen, wil de andere misschien niet.

Wat is er moeilijk aan?

- De (seksuele) ontwikkeling van kinderen en jongeren verloopt geleidelijk en niet alle kinderen en jongeren hebben hetzelfde tempo.
- Er kan een verschil zijn tussen de biologische, emotionele en mentale leeftijd. De emotionele en mentale leeftijd zijn moeilijk meetbaar.

Tip: De normatieve lijst* van Sensoa bevat een overzicht van mogelijk seksueel getint gedrag per leeftijdscategorie, van 0 tot en met 17 jaar. De lijst is gebaseerd op wetenschappelijke literatuur over de seksuele ontwikkeling van jongeren.

Aandachtspunt: Als een volwassene het gedrag stelt ten opzichte van een minderjarige gaan we ervan uit dat hij/zij/die zou moeten weten wat kan en wat niet kan op het vlak van lichamelijke en seksuele integriteit. Als het gedrag de normale (seksuele) ontwikkeling van het kind kan schaden, is de situatie niet oké.

Voorbeelden

Leeftijd	Leeftijdsadequaat	Niet leeftijdsadequaat
12 - 14 jaar	Situatiekaart 4 - Een groep meisjes van 13 jaar wil dat ze apart kunnen douchen of met hun badpak aan. Ze vertellen dat aan de trainster.	Situatiekaart 8 - Een moeder wast de penis van haar 12-jarige zoon onder de douche. Ze vindt goede hygiëne belangrijk.
14 - 18 jaar	Situatiekaart 27 - Een groepje pubers speelt in de slaapkamer het spelletje waarheid-durven-of-doen. Ze hebben allemaal gedronken. De jongen krijgt de opdracht om de borsten van een meisje aan te raken en voert de opdracht uit.	Situatiekaart 29 - Een jongen van 16 jaar zit op een bank in het park en toont zijn achterwerk aan niets-vermoedende voorbijgangers.

Richtvragen bij het criterium leeftijd/ontwikkeling

- Is het gestelde gedrag aangepast aan de leeftijd?
- Is het gestelde gedrag aangepast aan de ontwikkeling?

CRITERIUM 5: CONTEXT, OF PASSEND BIJ DE SITUATIE

Het lichamelijk of seksueel gedrag moet aangepast zijn aan de situatie, de omgeving en de omstandigheden.

* sensoa.be/de-normatieve-lijst-seksueel-gedrag-inschatten-en-reageren

- Ik doe dingen op een plaats en manier die anderen niet storen. Mijn gedrag is niet choquerend of beledigend.
- Ik weet wat de regels zijn van de omgeving waarin ik mij bevind en ik hou daar rekening mee.
- Ik weet dat de regels voor seksueel gedrag verschillen per situatie en omgeving. Ik hou er rekening mee dat seksueel gedrag in groepscontext anders getolereerd wordt dan seksueel gedrag thuis.
- Ik weet dat er culturele verschillen zijn als het gaat over seksueel gedrag. Dat gaat zowel over thuiscultuur als over subculturen en religies.
- Ik weet dat seksueel gedrag zich het beste afspeelt binnen de privacy, zodat mensen niet ongewild betrokken worden bij seksueel gedrag van anderen.

Wat is er moeilijk aan?

- De regels zijn niet altijd duidelijk. Er zijn expliciete en impliciete regels. Het is belangrijk vast te stellen welke niet-uitgesproken regels er gelden in de context.
- Soms zijn de regels niet rechtvaardig of geven ze te weinig ruimte voor seksueel gedrag.

Voorbeelden

Leeftijd	Oké voor context	Niet oké voor context
12 - 14 jaar	Situatiekaart 10 – Een meisje van 14 masturbeert in bad.	Situatiekaart 16 – Terwijl een 17-jarige jongen 's nachts in de tent masturbeert, worden enkele groepsleden wakker.
14 - 18 jaar	Situatiekaart 21 – Twee jongens van 17 liggen samen in bed. Op het nachtkastje ligt een pakje condooms.	Situatiekaart 16 – Terwijl een 17-jarige jongen 's nachts in de tent masturbeert, worden enkele groepsleden wakker.

Richtvragen bij het criterium context

- Stoort of choqueert het gedrag iemand?
- Wordt de privacy gerespecteerd?

CRITERIUM 6: IMPACT

Seksueel gedrag kan fysieke, emotionele of psychische schade veroorzaken bij jezelf, de ander en omstanders.

- Ik denk na over de gevolgen van mijn seksueel gedrag voor mezelf, de ander en de omstanders.
- Ik ga enkel verder als die gevolgen oké aanvoelen en niet schadelijk zijn voor mezelf of anderen. Er is geen sprake van vernedering of iemand pijn doen. Er belandt niemand in een risicosituatie.

Wat is er moeilijk aan?

- Grenzen verschillen sterk tussen personen. De grens van de ander aanvoelen kan moeilijk zijn.

- Kinderen en jongeren kennen hun eigen grenzen vaak nog niet volledig en vinden het lastig om aan te geven waar hun grens ligt.

Voorbeelden

Leeftijd	Geen negatieve impact	Wel een impact
12 - 14 jaar	Situatiekaart 1 – Twee jongens van 14 logeren bij elkaar. Ze laten hun erectie aan elkaar zien.	Tekening 11 – Een jongen van 13 maakt een foto van de meisjes onder de douche en stuurt die naar zijn vrienden. Wanneer de meisjes het ontdekken, zijn ze er helemaal ondersteboven van.
14 - 18 jaar	Tekening 21 – Twee jongens van 17 liggen samen in bed. Op het nachtkastje ligt een pakje condooms.	Tekening 19 – Een jongen van 17 gluurt regelmatig in de doucheruimtes van de meisjes.

Richtvragen voor het criterium impact

- Is er kans op schade voor iemand in deze situatie?
- Is er een sociaal nadeel?
- Is er risico op misbruik van vertrouwen?

Let op! De eerste drie criteria (toestemming, vrijwilligheid en gelijkwaardigheid) zijn 'interactief' tussen de twee partijen die betrokken zijn in een situatie. Het criterium context gaat over situationele aspecten. Het criterium ontwikkeling wordt beoordeeld vanuit degene die het gedrag stelt (de initiatiefnemer). Impact gaat dan weer over alle betrokken partijen, ook de omstanders.

VLAGGEN

In het overzicht hieronder wordt aan de hand van de criteria duidelijk gemaakt welk gedrag bij welke vlag hoort.

CRITERIUM	Groene vlag	Gele vlag	Rode vlag	Zwarte vlag
Wederzijdse toestemming	Alle betrokkenen gaan akkoord en beleven er plezier aan. Er is duidelijk wederzijdse toestemming.	Onduidelijke wederzijdse toestemming.	Eenmalig gebrek aan wederzijdse toestemming.	Herhaaldelijk gebrek aan wederzijdse toestemming.

CRITERIUM	Groene vlag	Gele vlag	Rode vlag	Zwarte vlag
Vrijwilligheid	Er is geen dwang of druk. Alles gebeurt uit vrije wil.	Er is lichte dwang of druk.	Eenmalig gebruik van manipulatie, chantage en/of machtspositie.	Er wordt herhaaldelijk gebruik gemaakt van manipulatie, chantage en macht(spositie), agressie, geweld of bedreiging.
Gelijkwaardigheid	De betrokkenen zijn gelijkwaardig.	Er is lichte ongelijkwaardigheid in leeftijd, macht, maturiteit, intelligentie, enz.	Er is eenmalig grotere ongelijkwaardigheid in leeftijd, macht, maturiteit, intelligentie, enz.	Er is herhaaldelijk grotere ongelijkwaardigheid in leeftijd, macht, maturiteit, intelligentie, enz.
Gepast voor de leeftijd en ontwikkeling	Het gedrag past binnen het leeftijds- en ontwikkelingspatroon. Minstens 20 % van de kinderen en jongeren vertoont dit gedrag.	Gedrag van iets jongere of iets oudere kinderen of jongeren.	Gedrag van kinderen of jongeren met een redelijk groot leeftijdsverschil.	Gedrag van kinderen of jongeren met een groot leeftijdsverschil.
Gepast voor de context	Het gedrag stoort niemand. De privacy wordt gerespecteerd.	Het gedrag is gezien de context licht aanstootgevend (onbeleefd).	Het gedrag is duidelijk aanstootgevend (kwetsend of beledigend) en helemaal niet meer aangepast aan de context.	Het gedrag komt herhaaldelijk voor en is zwaar aanstootgevend (choquerend).
Impact	Het gedrag heeft geen schade tot gevolg voor de betrokkenen en de omstanders.	Het gedrag zorgt voor een lichte negatieve impact.	Het gedrag heeft een eenmalige negatieve impact.	Het gedrag heeft meermaals een negatieve impact.

De grenzen tussen de vlaggen zijn niet absoluut. De zes criteria zijn geen optelsom. Gedrag dat voor sommigen aanstootgevend is, is dat voor anderen helemaal niet. Zoals vermeld bij de criteria is alles afhankelijk van de situatie, de persoon, de leeftijd, enz. De eerste drie - de TGV-criteria - zijn het meest richtinggevend. Daarnaast zijn er enkele factoren die de ernst van de situatie kunnen verzwaren:

- **Herhaling:** Hoe vaker er niet wordt voldaan aan een van de criteria, hoe donkerder de vlag.
- **De mate van intimiteit:** Een foto die wordt doorgestuurd waar iemand in bikini op staat, is bijvoorbeeld minder intiem dan een naaktfoto. Verbale seksuele opmerkingen zijn minder ernstig dan iemand dwingen om toe te kijken. Fysieke aanrakingen zonder toestemming en verkrachting zijn nog een stapje ernstiger.
- **De mate waarin angst wordt ervaren:** De stress die veroorzaakt wordt door seksueel grensoverschrijdend gedrag heeft traumatiserende effecten en vormt een psychologisch verzwarende factor.
- **De mate waarin er steun is:** De situatie wordt ernstiger als het slachtoffer geïsoleerd wordt, als omstanders de situatie bagatelliseren, als het slachtoffer nergens terecht kan met zijn/haar/hun verhaal.
- **Bereik:** Hoeveel mensen zijn erbij betrokken en/of op de hoogte? Bij veel betrokkenen, getuigen of actieve deelnemers (bijvoorbeeld door berichten door te sturen of erop te reageren) wordt de situatie ernstiger.
- **Geheimhouding:** Als bij het slachtoffer geheimhouding wordt afgedwongen, kan dat de negatieve impact versterken.

BEGELEIDERSHOUDINGTIPS

- Seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag is voor veel jongeren een gevoelig thema. Om de drempel te verlagen, is het belangrijk om te werken aan een **veilig klimaat**. Veiligheid heeft hier niets te maken met een fysiek risico, maar met dé angst om uitgelachen of niet begrepen te worden. Investeer in (PICKASOLL-)afspraken.
- Laat de deelnemers weten dat het niet zal gaan over **juist en fout**. Het gaat over eigen meningen, reflecties en ideeën. Het is niet de bedoeling hen te beoordelen.
- Schat als begeleider de groep spelers in. Kies de situatiekaarten die het meest **aansluiten bij de leeftijd, het ontwikkelingsniveau, de situatie en de leefwereld** van de deelnemers. Hou rekening met verschillen op het vlak van seksuele rijpheid, seksuele ervaring en seksuele voorkeur.
- Ga op voorhand na of er meerdere begeleiders nodig zijn bij het spel. Spelers kunnen afgeschrikt worden of geremd zijn als er **meerdere begeleiders** aanwezig zijn.
- Er kunnen **discussies** ontstaan tussen de deelnemers. Laat als begeleiding de verschillende waarheden naast elkaar bestaan. Jongeren die geconfronteerd worden met verschillende meningen leren om hun visie te verbreden, standpunten te nuanceren en een (onderbouwde) mening te vormen. Als begeleiding speel je de rol van een onderzoeker die vragen stelt en verwonderd is. Ga niet zelf in discussie met de groep, maar nodig uit tot onderling debat. Waar nodig kan je een discussie begrenzen.

- Ga genuanceerd om met **normerende standpunten** over het thema. Het kan helpen om relevante argumenten achter de hand te hebben over rechten, wetten, gezondheid, ontwikkeling, trauma en ethiek.
- Bewaak een goed evenwicht tussen ruimte geven en grenzen stellen. Als de groep veilig genoeg is, ontstaat er een **openheid om persoonlijke verhalen** te vertellen. Dat is oké, maar wijs je deelnemers erop dat ze geen dingen moeten vertellen waar ze later spijt van kunnen krijgen.
- Als begeleiding kun je je nooit volledig **onpartijdig** opstellen. Jouw visie en houding hebben een invloed op de sfeer tijdens het spel. Word je bewust van je eigen visie tegenover seksualiteit en seksueel grensoverschrijdend gedrag.
- Laat je **eigen mening** zoveel mogelijk achterwege. Zo krijgen de jongeren meer ruimte, en is de kans kleiner dat zij hun mening te veel gaan spiegelen aan die van jou en hun eigen mening aan de kant schuiven.

Wil je extra informatie, tips en tricks over een goede begeleidershouding bij relationele en seksuele vorming? Die vind je in onze gratis publicatie 'What The FAQ'.

8 EXTRA INFORMATIE EN TOOLS

WWW.VLAGGENSYSTEEM.BE

Extra informatie en up-to-date gegevens vind je op vlaggensysteem.be.

(N)IETS MIS MEE?!

Een tool voor (lokale) jeugdwerkers om te leren omgaan met en te reageren op seksueel getinte situaties en seksueel grensoverschrijdend gedrag in een jeugdwerkcontext. Meer informatie: pimento.be/niets-mis-mee.

MIJN WENS, MIJN GRENS

Lespakketten om met kleuters, kinderen en jongeren aan de slag te gaan rond wensen en grenzen. De lespakketten zijn gratis te downloaden op sensoa.be/materiaal/mijn-wens-mijn-grens-lesmateriaal.

TUSSEN DE LAKENS

Een interactief lespakket voor relationele en seksuele vorming. Het pakket behandelt heel wat thema's, waaronder seksueel grensoverschrijdend gedrag. Meer informatie: sensoa.be/tussen-de-lakens.

GRENSWIJS

Seksueel grensoverschrijdend gedrag bespreekbaar maken bij jongeren is erg belangrijk. Het is een manier om aan preventie te doen. Daarnaast is het aan te raden om een ruimer integriteitsbeleid te hebben. Heeft jouw organisatie een visie en gedragscodes rond seksualiteit, pesten en agressie? Je vindt concrete tools en voorbeelden op grenswijs.be.

9 DOORVERWIJSLUK VLAANDEREN

WATWAT.BE Een platform van meer dan 70 organisaties die jongeren informeren en toeleiden naar allerlei advies of hulp.

ALLESOVERSEKS.BE Een informatieve, laagdrempelige en jongerenvriendelijke website over relaties en seksualiteit.

AWEL Awel luistert naar kinderen en jongeren. Voor informatie, een babbeltje of het delen van eigen ervaringen kunnen ze terecht op de website. Jongeren kunnen gratis bellen, mailen, chatten of vragen stellen op het forum.

WEL JONG Wel Jong is de nationale jeugdvereniging voor en door Vlaamse en Brusselse LGBTQI+-personen. Voor informatie, getuigenissen en andere content over lichaam, seksualiteit en genderbeleving kan je bij hen terecht.

MERHABA Merhaba verenigt en empowert LGBTQI+-personen met een migratieachtergrond. Je kunt op de website terecht met vragen of voor informatie, een gesprek, enz.

TZITEMZO tZitemzo geeft informatie en advies over kinder- en jeugdrechten. De organisatie is zowel fysiek als online bereikbaar voor informatie en hulp.

PUNT VZW Punt vzw ondersteunt slachtoffers die in aanraking komen met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Dat gebeurt via doorverwijzing naar de juiste hulpverlening, praatgroepen met lotgenoten en brede sensibilisering.

OVERKOP Jongeren tot 25 jaar kunnen de OverKop-huizen binnenstappen voor leuke activiteiten of voor een gesprek met een van de professionals.

PIMENTO Pimento leert kinderen en jongeren omgaan met zichzelf en elkaar. Via vorming, educatief materiaal, trajectbegeleiding en onderzoek versterkt Pimento jongeren en hun begeleiders in verschillende thema's: relaties en seksualiteit, weerbaarheid en pesten, teambuilding, identiteitsontwikkeling en jongerenparticipatie.

FARA Fara is een luister- en informatieorganisatie over zwangerschapskeuzes. Je kan er terecht met vragen over ongeplande zwangerschappen, tienerzwangerschappen, jonge ouders en prenatale diagnose.

ÇAVARIA Çavaria is de Vlaamse belangenverdediger van LGBTQI+-mensen en de koepelorganisatie van alle LGBTQI+-organisaties.

ELLA VZW Ella vzw verzamelt, ontwikkelt en verspreidt kennis en expertise inzake gender, etniciteit, kruispuntdenken, emancipatie en empowerment van personen uit etnische minderheidsgroepen, diversiteit, discriminatie, racisme, enz.

CLICKSAFE Clicksafe werd opgericht door Child Focus. Op die website vind je informatie over hoe je veilig en verantwoord het internet kan gebruiken.

DE HUISARTS Het lijkt niet altijd evident om bij je huisarts langs te gaan, maar hij/zij/die is gewend om delicate onderwerpen te bespreken en is gebonden aan beroepsgeheim.

JAC In het JAC kunnen jongeren terecht voor allerlei hulp: informatie, advies, begeleiding, een online chataanbod, allerlei projecten.

CLB Centra voor Leerlingenbegeleiding bieden gratis informatie, advies en begeleiding aan kinderen en jongeren. Elke school werkt samen met een CLB. Jongeren kunnen bij het CLB terecht bij leerproblemen of vragen over hun

studiekeuze, maar ook bij psychische en sociale problemen zoals pesterijen of faalangst.

TELE-ONTHAAL - 106 Telefoon- en chatcentrale waar je altijd (7/7, dag en nacht) anoniem en gratis terecht kan met vragen en problemen.

LUMI.BE Lumi is een opvang- en infolijn voor alle vragen over gender en seksuele voorkeur.

TEJO TEJO biedt gratis therapeutische ondersteuning aan jongeren tussen 10 en 20 jaar in Vlaanderen en Nederland. De begeleiding is van korte duur en volledig anoniem.

INTERNE LEERLINGENBEGELEIDING Elke school heeft een interne leerlingenbegeleider als aanspreekpunt voor leerlingen. Die werkt mee aan het welzijn van leerlingen.

1813 - ZELFMOORDLIJN De Zelfmoordlijn is een telefonische hulplijn voor al wie met zelfmoordgedachten worstelt. Ook nabestaanden en mensen die op de een of andere manier met zelfdoding geconfronteerd worden, kunnen terecht op dat noodnummer. De lijn is 24 uur per dag bereikbaar. Een gesprek is anoniem en gratis. Het is ook mogelijk om te chatten.

STOP IT NOW! Stop it Now! biedt een luisterend oor, informatie, advies en ondersteuning aan mensen die zich zorgen maken over hun gevoelens of gedrag ten opzichte van minderjarigen. Ook naasten kunnen gratis en anoniem bij Stop it Now! terecht.

UNIVERSITAIR FORENSISCH CENTRUM - UFC Het Universitair Forensisch Centrum (UFC) biedt een gespecialiseerde en tijdelijke behandeling en begeleiding aan mensen die afwijkend seksueel gedrag stellen, bijvoorbeeld plegers van seksueel misbruik.

HELPCENTER ITG Helpcenter ITG biedt laagdrempelige raadplegingen aan rond

seksuele gezondheidszorg (hiv-testen, soa-testen, medische hulpverlening en advies).

ZORGCENTRA NA SEKSUEEL GEWELD In het zorgcentrum na seksueel geweld kan iedereen terecht voor medische en psychische zorg, voor forensisch onderzoek, om een klacht neer te leggen en ook voor opvolging nadien. In bijna iedere provincie is er een. Meer info vind je op www.seksueelgeweld.be.

CHILD FOCUS Child Focus stelt alles in het werk om vermiste kinderen terug te vinden en seksuele uitbuiting van kinderen tegen te gaan. Child Focus helpt kinderen en jongeren die slachtoffer zijn van seksueel misbruik, grooming en sexting. Je kan er terecht om gevallen van extrafamiliaal seksueel misbruik te melden of melding te maken van kinderpornografisch materiaal.

1712 Het meldpunt voor geweld, misbruik en kindermishandeling. Ze zijn anoniem te bereiken tussen 9 en 17 uur.

NUPRAATIKEROVER.BE Een chatbox, opgericht door Child Focus, voor minderjarigen die vragen hebben over of slachtoffer zijn van mishandeling, verwaarlozing of seksueel geweld.

VERTROUWENSCESTRUM-KINDERMISHANDELING.BE Het vertrouwenscentrum Kindermishandeling is een aanspreekpunt voor alle mogelijke geweld (misbruik, mishandeling, enz.) op kinderen.

10 BIJLAGEN

Steunkaarten gelinkt met situatiekaarten

Hieronder vind je een overzicht van de steunkaarten gekoppeld aan de situatiekaarten. Dit is een suggestie. Aan wie of wat je informatie, steun of hulp vraagt, is erg persoonsgebonden. Niet iedereen heeft een goede band met de zorgleerkracht, voelt zich veilig bij de huisarts of gaat te rade bij ouders.

Steunkaart	Situatiekaarten
Awel	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30
Tele-Onthaal	5, 7, 8, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 28, 30
Child Focus	11, 20, 28
tZitemZo	8, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 28, 30
JAC	5, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 25, 26, 28, 30
TEJO	7, 8, 18, 20, 28
Allesoverseks.be	1, 2, 3, 6, 9, 10, 11, 13, 23
CLB	7, 8, 11, 12, 18, 19, 20, 28, 30
WATWAT	3, 10, 13
1712	5, 7, 8, 18, 20
nupraatikerover.be	7, 8, 11, 18, 20
Wel Jong	1, 2, 6, 9
Merhaba	1, 2, 6, 9
Lumi	1, 2, 6, 9
Iemand van je familie	4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30
Iemand van je gezin	4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30
Je beste vriend(in)	4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30
Je lief	4, 5, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30

De politie	7, 8, 11, 18, 20, 28
De huisarts	7, 8, 18, 20
Jouw leiding/trainer	5, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28
Je (vertrouwens)leerkracht	5, 7, 8, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30
Interne leerlingenbegeleider	7, 8, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30
Zorgcentra na seksueel geweld	7, 8, 18, 20
Overkop	5, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 28, 30
Zelfmoordlijn - 1813	
Punt vzw	6, 7, 8, 11, 12, 17, 18, 19, 20, 21
Stop it Now!	8

Overzicht vlaggen situatiekaarten

Doelgroep	Groen	Geel	Rood	Zwart
12 - 14 jaar	1, 2, 3, 4, 6, 10, 13, 14	9, 12, 15	5, 8	7, 11
14 - 18 jaar	28, 23	16, 17, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30	19, 28	18, 20

Overzicht context situatiekaarten

Doelgroep	Individueel	Tussen jongeren onderling	Thuis	Met volwassenen	In groep	Internet, fotografie en film
12 - 14 jaar	3, 10	1, 2, 5, 7, 11, 13, 14, 12, 15	1, 2, 3, 8, 10, 11	4, 6, 8, 9, 12	4, 5, 6, 7, 12, 13, 14, 15	3, 11
14 - 18 jaar	28, 29	16, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30	18, 21, 24, 25, 26, 27, 28	17	16, 17, 22, 23, 27, 30	24, 25, 26, 28

Bronnen

- Buysse, A., Caen, M., Dewaele, A., Enzlin, P., Lievens, J., T'sjoen, G., Van Houtte, M. & Vermeersch, H. (2013). Sexpert. Seksuele gezondheid in Vlaanderen. Gent: Academia Press
- Frans, E. & Franck, T. (2010). Vlaggensysteem. Praten met kinderen en jongeren over seks en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Leuven/Apeldoorn: Garant
- Frans, E., Verhetsel, L. & Van Decraen, E., Tijdschrift voor Jeugd- en Kinderrechten. (mei 2010). Jongeren en seksualiteit vandaag: kreukels en wegwijzers. Gent: Larcier
- Hall, E. (1990). Understanding Cultural Differences - Germans, French and Americans. Yarmouth, MA: Intercultural Press
- Jeugd en Seksualiteit. (2005). Rep & Roer. Seks, een serieuze zaak [brochure]. Mechelen: Jeugd en Seksualiteit
- Neyens, M., Pillen, A., Vanbeveren, B. et al. (2012). (N)lets mis mee?!. Omgaan met seksueel getinte situaties met het Vlaggensysteem. Steunpunt Jeugd/Sensoa. Oostende: Lowyck & Pluspoint
- Sensoa. (2003). Goede minnaars [publicatie]. Antwerpen: Sensoa
- Sensoa. (2013). Kadertekst SGG
- Sensoa. (2013). Projecten. Vlaggensysteem [Website]. Geraadpleegd op 15 maart 2013 via seksuelelevorming.be/projecten/Vlaggensysteem.
- Sensoa. (2011). Relationale & seksuele vorming. Handboek voor secundair onderwijs. Antwerpen/ Apeldoorn: Garant.
- Vandevivere, L., Frans, E., Vertommen T. et al. (2013). Sport, een spel met grenzen. Omgaan met lichamelijk of seksueel grensoverschrijdend gedrag via het Vlaggensysteem. Sensoa/ICES/ Departement CJSM. Drongen: Nevelland Graphics.
- ambrassade.be
- ethischsporten.be/themas/seksueel-grensoverschrijdend-gedrag
- pimento.be
- allesoverseks.be/hoe-kan-je-helpen-als-je-seksueel-grensoverschrijdend-gedrag-ziet
- sensoa.be/vlaggensysteem-hoe-reageren-op-seksueel-grensoverschrijdend-gedrag
- sensoa.be/seksueel-grensoverschrijdend-gedrag-bij-jongeren-en-volwassenen-feiten-en-cijfers
- allesoverseks.be/seksueel-grensoverschrijdend-gedrag
- sensoa.be/sites/default/files/digitaal_materiaal/uitgebreide-normatieve-lijst_0.pdf
- grenswijs.be